ALTERNATOR
Misliti znanost.

Vpliv okoljskih sprememb na mentalno zdravje: primer Urmijskega jezera

17. 9. 2020

Number: 43/2020

Author:

- Maja Ženko

Foto: Maja Ženko

Pod žgočim iranskim soncem sem zavita v šal in tuniko strmela skozi okno avta mojega prevajalca. V rokah sem držala zemljevid in poskušala razbrati vasi ob Urmijskem jezeru, ki bi jih morali ta dan obiskati, da bi opravili prve intervjuje z lokalnimi prebivalci za mojo doktorsko raziskavo. Vse naokoli nas je obdajala puščava, na delih prekrita s soljo, ki se je ostro bleščala v soncu. Ko smo prišli do prvih nizkih hiš v barvi peska, je prevajalec ustavil avto in vprašal, ali bi začeli kar tu. Ponovno sem preverila zemljevid. Vas bi morala biti od jezera oddaljena le nekaj sto metrov. Stopila sem ven in še enkrat pogledala v daljavo, a za majhno vasjo se je razprostirala le puščava. Po več kot uri vožnje ob cesti, ki pelje okoli nekoč največjega jezera na Bližnjem vzhodu, vode še vedno nismo videli. Čeprav sem pred terenskim delom prebrala dosti literature o vplivih okoljskih sprememb na ljudi, pa takrat še nisem pričakovala, da se bo za eno izmed osrednjih tem izkazal vpliv na njihovo psihološko zdravje.

Skoraj vsakdo pozna tragično izsušitev Aralskega jezera, ki je zaradi obsežnih namakalnih projektov iz dotočnih rek z namenom povečanja kmetijskih površin ostalo skoraj povsem brez dotoka vode in se začelo hitro krčiti. To je vodilo do tako resnih okoljskih, ekonomskih in zdravstvenih posledic na tem območju, da je jezero pritegnilo pozornost mednarodne javnosti in postalo znano kot tragičen primer propada obsežnega ekosistema. Žal je primerov, kot je Aralsko jezero, iz leta v leto več in le redki pridobijo pozornost mednarodne skupnosti, ki bi jih s skupnimi prizadevanji lahko rešila pred popolno izsušitvijo. Ekonomski interesi, ki si prizadevajo za absolutno izkoriščenje vodnih virov za maksimalne dobičke, so namreč močnejši od glasov naravovarstvenikov in ljudi, ki jim takšni ekosistemi predstavljajo glavni vir preživetja.

Ena izmed najpogostejših in najresnejših posledic pretiranega izkoriščanja okolja je onesnaženje vodnih virov in pomanjkanje dostopa do pitne vode za prebivalce prizadetih območij. Kljub temu da sta Generalna skupščina Organizacije združenih narodov in njen Svet za človekove pravice leta 2010 priznala dostop do pitne vode (https://www.un.org/waterforlifedecade/human_right_to_water.shtml) in varnih sanitarij za človekovo pravico, se je izkazalo, da je to vse prej kot lahko zagotoviti. Največjo oviro predstavlja pomanjkanje državnih investicij v vodno infrastrukturo in kanalizacijo. Po ocenah Svetovne zdravstvene organizacije (https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/drinking-water) živi 2,2 milijarde ljudi po svetu brez dostopa do neoporečne pitne vode, pričakuje pa se, da bo leta 2050 delež ljudi, ki trpijo zaradi kritičnega pomanjkanja vode, dosegel 40 odstotkov svetovne populacije. Številne študije so pokazale, da dostop do vode ni odvisen zgolj od fizičnih danosti, temveč v večji meri od socio-političnih procesov, ki ustvarjajo neenakomerno porazdelitev vode med različne države, regije in skupine ljudi. Povedano drugače, vzrok za to, da takšen delež ljudi na svetu nima dostopa do zadostne količine pitne vode, niso naravne geografske razmere na območjih, kjer živijo, temveč neustrezne politike.

Temu spoznanju navkljub se večina držav pri reševanju perečega problema pomanjkanja vode še vedno zanaša predvsem na tehnične rešitve, ki spregledajo pomen koreografije politične in socialne moči, ki igra ključno vlogo pri odločitvah o uporabi, razporeditvi in dostopu do vodnih virov. Različni akterji v posameznih porečjih imajo namreč neenakomerno razporejeno moč za uresničevanje svojih pogledov na to, kako naj bodo vodni viri uporabljeni, in tudi na to, kakšna je njihova vloga in vrednost. Voda v življenju majhnih kmetov, na primer, ne predstavlja le ključnega vira za namakanje pridelkov in posledičnega zaslužka, temveč igra tudi vlogo pri številnih verskih obredih in družbenih dejavnostih (http://www.water-alternatives.org/index.php/allabs/238-a7-1-9/file) , rečni režimi pa krojijo njihov ritem življenja. Za razliko od njih različne oblike navez med korporacijami in državami največkrat vidijo primarno vlogo vodnih virov le v ustvarjanju ekonomskih dobičkov. Ker imajo slednji večjo politično in ekonomsko moč, lahko svoje interese lažje udejanjijo, pogosto na račun drugih uporabnikov vode, ki posledično izgubijo tradicionalni vir vode ali pravico do njene uporabe. Pogosto so tako prikrajšane prav najranljivejše skupine znotraj družbe, kot so na primer etnične ali verske manjšine in

prvotni prebivalci določenih območij.

Kljub temu da obstaja že kar nekaj literature (https://www.cornellpress.cornell.edu/book-listing/?q=privatizing+water) na temo socialnih in političnih dimenzij vodnih tokov, je do sedaj le malo študij raziskovalo, kako spremembe v dostopu do vode vplivajo na mentalno zdravje ljudi. Čeprav predstavlja mentalno zdravje integralen del zdravja, se ga pogosto obravnava sekundarno. Predvsem v revnejših državah, ki bodo v prihodnosti tudi najbolj izpostavljene okoljskim spremembam, je zdravstvena obravnava ljudi s psihološkimi težavami nezadostna in med 75 in 85 odstotkov ljudi s hujšimi psihološkimi težavami nima dostopa do ustreznega zdravljenja. Raziskave o tem, kakšen je vpliv okoljskih sprememb na mentalno zdravje ljudi, so zato še posebej potrebne.

Posamezne raziskave, predvsem iz Avstralije (https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1010539510392556?journalCode=apha&) in Kanade (https://ijmhs.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13033-018-0210-6) , so potrdile pozitivno korelacijo med spremembami v okolju in motnjami v duševnem zdravju. To je potrdila tudi moja raziskava, katere prvotni namen je bil pridobiti informacije o socialnih posledicah izsušitve Urmijskega jezera na podlagi intervjujev s kmeti, ki živijo v njegovi neposredni bližini. To bi omogočilo identifikacijo najranljivejših skupin in najti način za vključitev njihovih interesov v procese sprejemanja odločitev o uporabi vode v urmijskem porečju. Že med opravljanjem intervjujev pa je postalo jasno, da so vsem skupni negativni psihološki učinki, čeprav so socialni učinki raznoliki in se kmetje spopadajo s spreminjajočimi se razmerami na različne načine. Vodni tokovi namreč ne povezujejo med sabo le različnih geografskih pokrajin, temveč so tudi ključnega pomena pri oblikovanju družbenih odnosov (http://www.water-alternatives.org/index.php/allabs/238-a7-1-9/file) , zaradi česar lahko spremembe vodnih tokov pomembno vplivajo na psihološko stanje uporabnikov vode.

Kritično pomanjkanje vode, ki je vodilo do skoraj popolne izsušitve Urmijskega jezera, je rezultat več desetletij trajajočega nacionalnega razvoja, usmerjenega v ekonomsko rast in intenzivno modernizacijo. Ker je urmijsko porečje eno bogatejših z vodnimi viri v Iranu, je predstavljalo pomemben prostor za kmetijsko modernizacijo in danes kar 94 odstotkov vseh potreb po vodi v urmijskem porečju predstavlja voda za namakanje kmetijskih površin. V rekah torej ostane le še del vode, ki bi moral napajati Urmijsko jezero. To je zato med letoma 1998 in 2014 izgubilo kar 88 odstotkov svoje prvotne površine. Okoljski učinki (https://link.springer.com/article/10.1007/s11269-017-1812-5) drastičnega upada dotoka vode (https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0380133014002688) obsegajo znižanje nivoja in salinizacijo podtalnice (https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S002216941830934X?via%3Dihub) , dezertifikacijo okolja ter pojav peščenih neviht, ki so posledica vetrne erozije nekdanjega jezerskega dna in nosijo delce prahu, kmetijskih kemikalij in soli v okoliške predele.

Vse opisane spremembe so pomembno vplivale na psihološko stanje prebivalcev vasi ob Urmijskem jezeru, s katerimi sem opravila intervjuje. Skupnosti, ki so odvisne od lokalnih ekosistemov, so namreč še posebej izpostavljene negativnim psihološkim učinkom ob njihovi degradaciji. V študiji (https://www.mdpi.com/2073-4441/11/5/1092) smo ugotovili, da pomanjkanje vode pomembno vpliva na mentalno zdravje ljudi po štirih poteh: degradacije okolja, ekonomskih negotovosti, sprememb v družbenem omrežju ter učinkih na fizično zdravje.

Ljudje smo psihološko tesno povezani s svojim domačim okoljem, ki ima pomembno vlogo pri oblikovanju našega občutka pripadnosti, identitete in varnosti ter nam nudi čustveno uteho. Stabilnost naravnega okolja je zato zelo pomembna za naše mentalno zdravje, saj nudi občutek gotovosti. To je še posebej izrazito pri prebivalcih podeželja, predvsem pri kmetih, katerim okolje predstavlja pomemben del identitete in vir preživetja. Že majhne spremembe v okolju lahko zato privedejo do psihološkega stresa, žalosti in občutka izgube ter nemoči vplivanja na spremembe, ki se odvijajo v domačem okolju. Ti občutki lahko privedejo do razvoja psiholoških travm, depresivnih in anksioznih motenj, ki so še posebej pogoste pri ljudeh, ki so tesno povezani s svojim okoljem preko kulturnih, ekonomskih in osebnih vezi. Raziskovalci v Avstraliji in Indiji (https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212420914000818) so na primer našli jasno povezavo med sušo in povišanim številom samomorov med kmeti. Tesno psihološko navezanost na okolje so potrdili tudi sogovorniki v naši raziskavi. Ena izmed sogovornic je na primer povedala:

»Vsa zelenjava na njivah se je posušila in letos ne bomo imeli nič pridelkov. Spomladi smo zaman garali na njivah. Mož že dva meseca ni zapustil hiše, saj noče videti svojih njiv, ki sta jih uničili suša in sol iz jezera.«

Naravno okolje je pogosto tudi eden osrednjih elementov pri oblikovanju identitete in pripadnosti določeni skupnosti, kar je še posebej pomembno za manjšinske skupnosti brez ali izven matične države, pri katerih je aktivno ohranjanje skupne identitete ključno za njen obstoj. Kot je na primer Uluru sveta gora in simbol Pitajantjatjarov v Avstraliji, tako je Urmijsko jezero simbol azerske skupnosti v Iranu. Degradacija takšnih okolij zanje zato ne pomeni le izgube ekosistema, temveč tudi izgubo dela identitete, ki jih povezuje med seboj. Podobno je tudi z določenimi dejavnostmi, vezanimi na okolje, kot je na primer kmetovanje, ki lahko kmetom predstavlja osrednji del njihove identitete, kot je na primer dejal eden izmed sogovornikov:

»Moja družina je že od nekdaj živela tukaj in se preživljala s kmetijstvom in tudi sam sem vse življenje nadaljeval to tradicijo. Obdelovanje zemlje je za nas enako potrebno kot zrak, ki ga dihamo. Brez tega ne vemo, kdo smo, ne vemo, kaj početi in kako preživeti.«

Sogovorniki so povedali, da se zaradi sprememb v njihovem naravnem okolju počutijo »potrto«, »depresivno«, »jezno«, »izgubljeno«, »žalostno« in »zaskrbljeno«. Številni so opisovali tudi izogibalno vedenje, kot je na primer preživljanje več časa v hiši in zastiranje zaves, da ne bi gledali na izsušeno pokrajino, njive in vrtove.

Degradacija okolja in pomanjkanje vode sta povezana tudi s finančnimi izgubami za kmete zaradi slabših letin, izgube živine in pogosto naraščajočim zadolževanjem. Med prebivalstvom v bližini Urmijskega jezera je predstavljajo kmetijstvo primarno ekonomsko aktivnost in številni so zaradi pomanjkanja vode utrpeli velik izpad dohodka. Propad turizma in ribogojstva, ki sta številnim kmetom predstavljala dodaten vir zaslužka, sta še dodatno otežila finančno situacijo družinam. Finančna negotovost ima pomembne učinke na psihološko stanje ljudi, vključno s kroničnim psihološkim stresom, anksioznimi in depresivnimi motnjami, občutkom nemoči, nižjo samopodobo in socialno izolacijo. Sogovorniki so opisali tudi pogostejše spore, povezane z denarjem, med družinskimi člani.

Ekonomska nestabilnost v degradiranih okoljih pogosto privede tudi do visoke stopnje emigracije prebivalstva, kar predstavlja za prebivalce, ki ostanejo, izgubo družbene mreže, pa tudi izgubo dostopa do številnih storitev. Socialni kapital je zelo pomemben varovalni faktor za mentalno zdravje in njegova izguba je tesno povezana z večjo možnostjo za razvoj depresivnih motenj. Pomanjkanje vode je pomembno preoblikovalo medsebojne odnose med prebivalci vasi, zajetih v študijo. Delitev vode v vaseh je namreč pred izsušitvijo Urmijskega jezera temeljila na neformalnih pravilih, tradicionalnih pravicah do vode in sodelovanju, v zadnjih letih pa se je okrepila vloga vladnih organizacij za upravljanje z vodnimi viri, ki poskušajo nadzorovati in omejiti porabo vode na ravni kmetij. V številnih vaseh je bil v času študije nadzor oblasti nad količino porabljene vode iz vodnjakov in namakalnih kanalov pomanjkljiv, kar je vodilo do nelegalnih praks, ki so povzročile številna trenja in tekmovanje za vodne vire med kmeti. To je vodilo do psihološkega stresa, jeze, sporov, skrbi, prekinitve družbenih vezi in socialne izolacije številnih sogovornikov. Kot je opisala ena izmed sogovornic:

»Ko je bilo še dovolj vode, smo bili sovaščani tesno povezani med seboj, vsa večja dela smo opravljali skupaj in si pomagali. Ženske smo pogosto preživljale popoldneve skupaj ob delu in klepetale. Odkar se je začela suša, pa se spori za vodo med kmeti kar vrstijo. Sedaj se vsak drži zase.«

Izguba socialnega kapitala poveča tveganje za razvoj depresivnih motenj, hkrati pa motnje v mentalnem zdravju pogosto negativno vplivajo na osebne dohodke ljudi s takšnimi težavami, saj redkeje sodelujejo pri aktivnostih za adaptacijo na okoljske spremembe ter redkeje najdejo druge oblike zaposlitve. To dodatno negativno vpliva na njihove možnosti za socialne interakcije.

Degradacija okolja predstavlja tudi resno zdravstveno grožnjo ljudem, ki so izpostavljeni slabši kakovosti zraka, vode in hrane. Kljub temu, da so številni avtorji (https://link.springer.com/article/10.1007/s11269-017-1812-5) pisali o morebitnih posledicah izsušitve Urmijskega jezera na zdravje okoliških prebivalcev, do sedaj o tem ni bila opravljena še nobena sistematična zdravstvena študija. Na podlagi študij (https://tidsskriftet.no/en/2017/10/global-helse/vanishing-aral-sea-health-consequences-environmental-disaster) , ki so spremljale zdravstveno stanje prebivalcev ob Aralskem jezeru, pa lahko sklepamo o številnih hujših zdravstvenih posledicah. Tam so namreč ugotovili drastično povečanje pojavnosti astmatičnih obolenj, anemije, bruceloze, bronhitisa, tifusa in tuberkuloze med lokalnim prebivalstvom. Smrtnost novorojenčkov na tem območju je še danes najvišja v državi, predvsem kot posledica akutnih respiratornih obolenj. Visoko nad nacionalnim povprečjem so tudi rakava obolenja, bolezni ledvic, srca in živčnega sistema. Čeprav zanesljivih podatkih o zdravstvenem stanju prebivalstva v okolici Urmijskega jezera ni, pa so vsi sogovorniki poročali o zdravstvenih težavah. Te so bile najpogosteje povezane z respiratornimi boleznimi in boleznimi očmi, poročali pa so tudi o povišanem krvnem tlaku, boleznih ledvic in povišani stopnji rakavih obolenj med prebivalstvom. Fizične bolezni pomembno vplivajo na razvoj psiholoških motenj, prav tako pa velja obratno. Bolniki, ki trpijo hkrati za fizičnimi in psihološkimi boleznimi, imajo tudi manj možnosti, da bodo prejeli pravilno diagnozo in zdravljenje.

Žal so mentalne bolezni še vedno pogosto spregledan zdravstven problem v velikem številu držav po svetu. Psihološke motnje prispevajo k višji smrtnosti in vplivajo na razvoj drugih bolezni, predvsem pa pomembno vplivajo na bolnikovo kvaliteto življenja. Vedno več raziskav (https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1010539510392556?journalCode=apha) kaže na jasno povezavo med degradacijo okolja in pojavom mentalnih bolezni (https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22005316/) . Ker se na globalni ravni večina okoljskih degradacij dogaja v nižje in

srednje razvitih državah, ki namenjajo malo sredstev za zdravljenje mentalnih bolezni, lahko pričakujemo, da se bo pojavnost teh v prihodnosti še povečala.

Razumevanje povezav med okoljsko degradacijo in mentalnim zdravjem ne omogoča le prepoznavanja najranljivejših skupin z namenom izboljšanja njihovega dostopa do primerne zdravstvene oskrbe, temveč predvsem pomaga prepoznati vzroke, ki pomembno prispevajo k razvoju psiholoških težav. Ti vzroki v veliki meri izvirajo iz neustreznih in netrajnostnih razvojnih strategij, ki ustvarjajo in utrjujejo nepravično delitev naravnih dobrin ter asimetrično porazdelitev pozitivnih in negativnih posledic razvoja med različne družbene skupine. Marginalizirane skupine postanejo tako bolj izpostavljene dejavnikom, ki negativno vplivajo tako na njihovo fizično kot mentalno zdravje. Mentalne bolezni predstavljajo pomemben delež svetovnega bremena bolezni, zato so preventivni ukrepi za ohranjanje mentalnega zdravja pomemben način za zmanjšanje tega bremena.

https://www.alternator.science/en/long/vpliv-okoljskih-sprememb-na-mentalno-zdravje-primer-urmijskega-jezera/